

ГАРАЩЕНКО Г. А., МОВЧАНЮК Н. А. Роль преподавателя иностранного языка в формировании творческой личности студента.

В статье рассматривается актуальная проблема развития творческой личности студента. Раскрывается важность деятельности преподавателя иностранного языка в процессе формирования мотивов к творческой деятельности будущего специалиста.

Ключевые слова: творчество, творческая личность, социально-психологические предпосылки, коммуникативная деятельность, мотивация, мотив.

GARASHCHENKO R. A., MOVCHANYUK N. A. The foreign teacher's role in forming a student's individual creative character.

The urgent problem of developing student's individual creative character is under consideration in the article. The importance of a foreign languages teacher in the process of forming the motives for the future creative professional activity is revealed.

Key words: creativity, individual creative character, socio-psychological pre-conditions, communication, motivation, motive.

**Грива О. А., Ремньова А. Г.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

У статті висвітлені теоретико-методологічні підходи до виховання толерантності особистості підлітка в процесі вивчення історії в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Ключові слова: виховання, підхід, толерантність, толерантна особистість, вивчення історії, підліток.

Реалії сучасного життя – релігійна, політична, етнічна нетерпимість, ворожість та агресія, конфлікти у полікультурному суспільстві – вимагають вирішення проблеми самозбереження та безпечного мирного співіснування у середовищі. Нетерпимість є однією з найбільших глобальних проблем людства на сучасному етапі. Один з можливих шляхів подолання нетерпимості – це виховання молоді в дусі миру та взаєморозуміння, толерантного ставлення до прав та інтересів усіх народів і націй. Проблема толерантності є актуальною для українського суспільства і пов'язана з подоланням внутрішньої роз'єднаності, в тому числі політичної, соціальної, релігійної. Толерантність може надати унікальну можливість людству для взаємозбагачення і взаєморозуміння, для співпраці і створення соціальної міжнаціональної стабільності. Тому педагогіка толерантності має стати методологічним підґрунтям сучасного освітнього простору, в якому

закладені принципи гуманістичного світогляду (відмова від авторитарного стилю взаємодії, тоталітаризму; шанобливе ставлення до іншої особистості та інших культур, цінностей та віри; толерантності, як інтегративної якості особистості). Отже, проблема виховання толерантної особистості є однією з важливих проблем сучасної педагогіки і стратегічним завданням освіти у XXI столітті.

Аналіз наукової літератури показує, що проблема толерантності простежується вже в історико-філософських учіннях, які були присвячені людині, її сутності та сенсам життя. В ранньому середньовіччі ці питання підіймалися Тертуліаном, в епоху Відродження та Новий період – Дж. Локком, Вольтером, Д. Дідро, М. Монтенєм, Е. Роттердамським. У філософсько-методологічному плані підставами для вивчення феноменів полікультурності і толерантності стали перш за все ідеї віротерпимості, які промовляли ще античні філософи, а потім філософи нового часу – Вольтер та Дж. Локк.

Ідеї вільного вибору і трансцендентного розуміння людини стали продовженням цього підходу в новітній період історії людства. Внеском в розвиток проблеми толерантності стали думки про розуміння та сприйняття іншого, співвідношення особистісного буття з культурою (В. Дільтей, М. Гайдеггер, К. Ясперс, О. Шпенглер).

Найбільшого розвитку філософський концепт толерантності набув в англо-американській теорії. Про практики толерантності у співвідношенні з мораллю писав один з ведучих британських філософів моралі Б. Вільямс. Толерантність у контексті лібералізму розглядали Д. Грей, С. Мілль, С. Мендус. Класифікував типи обґрунтування толерантності та розглядав толерантність як благо-в-собі П. Ніколсон.

Чималий внесок у розвиток ідей толерантності зробила і російська релігійна філософія XIX–XX століть, яка підносила феномени Абсолюту, Іншого, Соборності (Н. О. Бердяєв, С. І. Булгаков, В. С. Соловйов, П. А. Флоренський, С. Л. Франк).

Продовжено розробку загальних питань методології і теорії виховання особистості в дусі миру та взаєморозуміння в працях вітчизняних та зарубіжних вчених (О. Асмолов, І. Бех, А. Головатенко, О. Безкоровайна, А. Сиротенко, О. Сухомлинська, В. Пивоваров, С. Мітіна). Поступово виник новий напрямок в педагогічній науці – педагогіка толерантності.

Розробкою методологічних питань та методичних аспектів з виховання толерантності у молоді та школярів займаються сучасні вчені Е. Антипова, О. Грива, О. Клєпцова, П. Степанов, Л. Завірюха, Г. Погодіна, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Швачко. Аналіз праць цих вчених дозволяє зробити висновки, що кожен з них по своєму розглядає різні аспекти толерантності, досліджує методологію і теорію виховної роботи учнівської молоді в сучасній шкільній практиці.

Слід зазначити, що позитивні напрацювання вчителів, вихователів, викладачів, науковців з розробки проблем педагогіки толерантності мають загальний характер або стосуються виховної роботи. Більшість дослідників зосереджуються на обґрунтуванні загальних теоретичних основ виховання толерантності учнівської молоді. При цьому недостатньо уваги приділяється пошукам форм і методів виховання толерантності підлітків у процесі вивчення окремих навчальних дисциплін у загальноосвітній школі, використанню кращих зразків зарубіжного досвіду, що негативно позначається на результатах практики розв'язання даної проблеми в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати які теоретико-методологічні підходи мають стати базовими для виховання толерантності в учнів, виявити основу для емпіричних методів і прийомів навчання, що в найбільшій мірі сприятимуть вихованню толерантної особистості підлітка у процесі вивчення історії в загальноосвітніх навчальних закладах України. У методологічному плані, окрім вже названих праць методологів та теоретиків гуманітарної науки, ми спирались на один з найважливіших міжнародних документів – Декларацію принципів толерантності (Париж, 1995), яка визнає найефективнішим засобом попередження нетерпимості виховання. Декларація принципів толерантності дає визначення толерантності – головній категорії даного дослідження – як найважливішому принципу, як умові мирного співіснування народів, як моральному боргу та політичній і правовій потребі.

Водночас в Декларації наголошується, що толерантність – це не поступка, поблажливість або потурання, а активна позиція, сформована на визнанні основних прав і свобод людини. Тобто, – це своєрідне поборювання нетерпимості, несприйняття “чужого”, інакшості на рівні власної совісті, вияв поваги і розуміння “чужої правди”, істини, думки, іншого світосприйняття, іншого бачення проблем і шляхів їх розв'язання [4,

с. 9]. Отже, ми будемо розглядати толерантність як повагу і визнання рівності, відмову від домінування і насильства, визнання багатомірності і багатоманітності людської культури, норм, вірувань і відмову від зведення цієї багатоманітності до якоїсь однієї точки зору.

Визначення структури та критеріїв толерантності в значній мірі залежить від наповнення змісту поняття “толерантність”. В різних культурах воно неоднозначне і залежить від історичного досвіду народу. Спільним у них є те, що толерантність означає можливість суб’єкта сприйняти іншого (особистість чи річ) терпляче, з розумінням і повагою. Таким чином, толерантність припускає готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди, але при цьому не обмежуючи власних чи інших інтересів в ім’я згоди, і враховує активну позицію всіх зацікавлених сторін.

У сучасних теоріях наукового знання виокремилися різні підходи до розуміння феномена “толерантність”, через що існують різноманітні контексти у визначенні його сутності. У контексті педагогіки більшість дослідників трактують толерантність як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв’язувати їх ненасильницькими методами (О. Асмолов, О. Безкоровайна, Т. Білоус, О. Грива, М. Міріманов, П. Степанов, О. Тишков, Ю. Тодоровцева).

Виховання толерантності – складна і багатогранна проблема, яка вимагає ґрунтовної теоретичної підготовки педагогів та вихователів, формування практичних навичок у виховній роботі та в процесі викладання окремих шкільних дисциплін. Ми вважаємо, що виховання толерантності може активно відбуватися у процесі вивчення шкільного курсу історії, яка має великий вплив на переконання та дії людей. Викладання історії може сприяти як вихованню національної свідомості, так і засвоєнню учнями загальнолюдських цінностей, може бути спрямоване на створення більш терпимого і демократичного суспільства. Нові наукові принципи та методичні підходи надають можливість переосмислити теоретичні основи історичної науки і ставлення до викладання шкільного курсу історії і сприяти вихованню компетентних, толерантних, відповідальних громадян нашої держави.

“Підхід” у тлумаченні В. Даля означає “йти під низ чогось”, тобто перебувати в основі чогось. У науці під терміном “підхід” розуміється певна позиція, точка зору, що обумовлює дослідження, проектування, організацію того чи іншого явища, процесу (в даному випадку – освіти). Підхід визначається ідеєю, концепцією, принципом, головними категоріями.

Одним з головних підходів у даному дослідженні є антропологічний підхід, витoki якого пов’язані з появою нової філософської течії – філософської антропології. Видатні філософи-антропологи М. Шелер, М. Бубер, П. Тейяр де Шарден прагнули з’ясувати основи і сфери людського буття, індивідуальності, творчого потенціалу особистості, визнавали цінність людини та її діяльності. В методології історії такий підхід знайшов відображення у діяльності французьких істориків історіографічної школи “Анналів” М. Блока, Ф. Броделя, Л. Февра, які відстоювали людинознавчу концепцію історії. Новий напрям у методології історії отримав назву “історія повсякденності” і відтворював динаміку процесу життя звичайних людей. Це не просто соціальна історія, що вже давно відокремилася від політичної та економічної історії і досліджує проблеми суспільства. Історія повсякденності вивчає дуже широке коло питань: різні сторони життя звичайних людей – робота, навчання, житлові умови, харчування, забезпечення товарами і послугами, мода, розваги, транспорт; соціальна і національна структура населення, стосунки держави та її громадян; вигляд міст і сіл. Але це не означає, що треба просто детальніше вивчати історію побуту, житла чи одягу. Слід уникати спрощеного погляду на історію повсякденності і пам’ятати, що вона вивчає процес психологізації щоденного життя, олюднення побуту, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя [6, с. 42].

Прихильники антропологічного підходу визнають не тільки цінність людини та її діяльності, а й приділяють велику увагу свідомості, як суспільній (комплексу знань, ідей, переконань, традицій), так і самосвідомості індивіда (переживання суб’єктом самого себе, неповторність, своєрідність світу кожної особистості як мікрокосму). Свідомість, на їх думку, виступає могутнім стимулом індивідуальної, групової, масової поведінки людини в суспільстві. А це в свою чергу пояснює який був рівень розвитку гуманності певної держави в конкретний історичний період, оскільки доля людини – це найоб’єктивніший критерій

гуманності суспільства. Отже, для того, щоб вийти на світоглядні висновки щодо рівня розвитку гуманності того чи іншого суспільства, замало ознайомитися з його політичною та економічною історією. Історія повсякденності, як методологічний підхід, буде спонукати викладачів шкільного курсу історії при вивченні певного періоду певної країни показати спочатку як жили люди, що їх оточувало, як змінювалось повсякденне життя. Це допоможе учням зрозуміти взаємозв'язок з економічною та політичною історією цієї країни і зробити висновки щодо рівня розвитку гуманності цього суспільства.

Поворот від політичної та економічної історії в сторону історії повсякденності значно розширює джерельну базу, яку викладач разом з учнями може самотійно доповнити інтерв'ю, анкетуванням, спогадами, листами, фотознімками пересічних людей. Таким чином, завдяки антропологічному підходу у процесі вивчення шкільного курсу історії учні та вчителі зможуть більше уваги приділити вивченню життя пересічних громадян, а політична та економічна історія при цьому постане тим тлом, на фоні якого розгортаються події життя звичайних людей, і значно більше та глибше зацікавить вихованців.

Гуманістичний світогляд, основи якого закладаються в сучасній системі освіти України, має формуватися саме завдяки таким новим методологічним підходам у викладанні шкільних дисциплін, як принцип олюднення історії, тісно пов'язаний саме з антропологічним підходом. Ті, хто вивчає історію, зможуть зрозуміти, що поряд з політичними і економічними проблемами держави велике значення мають потреби людини. Повернення людини в центр історії надасть змогу змінити ціннісні пріоритети необхідні для побудови громадянського суспільства, виховати повагу до кожного громадянина в нашій державі.

Формування гуманістичного світогляду і виховання толерантності, як інтегративної якості особистості ґрунтується також на методичних основах особистісно-орієнтованого підходу, розробленого такими науковцями, як Г. Балл, І. Бех, О. Бондаревська, О. Пехота, С. Подмазін, О. Савченко, О. Сухомлинська, І. Якиманська та інші. Зміст положень особистісно-орієнтованого виховання передусім спрямований на такі потреби людини, як вільний вибір світогляду, дій, вчинків, позицій, самотійності і особистої відповідальності, саморозвитку і самореалізації, самовизначення і творчості тощо. Саме завдяки особистісно-зорієнтованому підходу можна

реалізувати одне з головних завдань сучасної освіти – виховання і становлення людини як неповторної індивідуальності з притаманною їй високою духовністю.

З точки зору особистісно-зорієнтованого підходу головною категорією виступає особистість. Особистість – це людина, яка досягла такого рівня соціального розвитку, що дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли; свідомо, самотійно і відповідально діяти згідно з обраними смислами [5, с. 644]. Якщо педагог ставиться до своїх вихованців як до самотійних суб'єктів, які здатні удосконалюватися за власним бажанням і вільним вибором, тоді лише можливо досягнення мети особистісно-зорієнтованого виховання – підтримка і розвиток у дитини механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання. Такі механізми необхідні для становлення самотійної духовної особистості, здатної до безпечної взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією.

У нашому дослідженні однією з головних категорій виступає “толерантна особистість”. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновки, що толерантна особистість – це людина, яка усвідомлює себе частиною цілісного світу, і водночас розуміє, що всі люди є різними, виявляє повагу та сприймає інші точки зору, але при цьому не відмовляється від своїх переконань і визнає таке право за іншими. Толерантна особистість має певні складові (когнітивну, аксіологічну, інструментальну та якісну). Критеріями толерантності є такі інтегративні характеристики особистості як: терпимість, емпатійність, комунікативність, емоційна стабільність, соціальна активність, достатній рівень культури та освіти; достатній рівень розвитку мислення [3, с. 17].

Отже, виховання толерантної особистості передбачає передачу знань про толерантність через навчання; формування вмінь і навичок толерантної взаємодії з іншими; виховання толерантності як однієї з найважливіших якостей особистісної системи цінностей (через виховання шляхом розвитку потреби та здатності до вибору) і на цій основі – мотивів толерантної поведінки та установки на толерантність. Така установка полягає в емоційно-вольовій готовності до рівноправного діалогу з іншою людиною та в критичному сприйнятті явищ навколишньої дійсності; в цілісному сприйнятті “іншого” з усвідомленням та прийняттям його характерних рис як вияву індивідуальності та неповторності; в готовності

частково поступитися власними інтересами задля подолання чи попередження конфлікту в ситуаціях зіткнення двох індивідів, що відрізняються один від одного своїм статусом (статевим, віковим, професійним, расовим, релігійним).

Побудова виховного процесу на основі особистісного підходу надає можливість виховати толерантну особистість, а основні принципи особистісно-зорієнтованого виховання є підґрунтям утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші пріоритети.

Логічним продовженням особистісно-зорієнтованого підходу є особистісно-діяльнісний, розроблений у психології і педагогіці Б. Г. Ананьєвим, учнями і послідовниками Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва та іншими. Головними категоріями означеного підходу є "особистість" і "діяльність". Особистість розглядається як суб'єкт діяльності, що сама формується в діяльності і спілкуванні з іншими людьми, а також визначає характер цієї діяльності і спілкування. Особистісний компонент цього підходу має багато спільного з гуманістичною психологією Р. Бернса, А. Маслоу, К. Роджерса, що концентрується на особистості вихованця.

Категорія діяльності об'єднує всі три підходи і є відправною точкою для їх усвідомлення. Людина, як суб'єкт діяльності планує, організує, направляє коригує її. Водночас діяльність формує людину, як особистість, як суб'єкта діяльності. Суб'єктність діяльності розглядається як одна з її основних характеристик.

Діяльність як форма активної цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом включає взаємодію з іншими людьми. Існують різні види діяльності, зумовлені спільними діями двох і більше людей: ігрова, трудова, учбова, комунікативна. Втілення діяльнісного підходу у навчальний та виховний процеси можливо при допомозі впровадження педагогами та вихователями інтерактивних методів (ігрового, методу проєктів, дискусій, дебатів та інших). Відмінність цих методів від традиційних, які пов'язані з переважно репродуктивною діяльністю учнів і авторитарним стилем керівництва навчальною діяльністю, дозволяє не тільки розвивати творчий потенціал учнів, а й виховувати толерантну особистість з розвиненими якостями: відповідальністю, незалежністю, адекватністю самооцінки, готовністю до ризику, творчістю.

Інтерактивні методи навчання в найбільшій мірі відповідають завданням виховання толерантної особистості в сучасному світі, в якому

кожна людина повинна навчитися критично мислити, залагоджувати конфлікти, поважати і розуміти інших людей. Ці методи навчання сприяють розвитку особистості з такими якостями, як терпимість, комунікативність, самостійність, відповідальність та соціальна активність.

Логічним завершенням означених підходів є культурологічний підхід, який обумовлює залежність розвитку особистості від рівня засвоєння базової культури. Він вимагає виділення у змісті виховання ядра – системи цінностей, яка становить його виховний потенціал. Але культура розвиває особистість лише в тому випадку, коли вона активізує особистість і спонукає її до діяльності. Таким чином, категорія діяльності об'єднує всі підходи у даному дослідженні.

Головною категорією культурологічного підходу є поняття “культура”. У науковій літературі дається таке визначення культури: це предметно-ціннісна форма засвоєно-перетворювальної діяльності, в якій відображається історично визначений рівень розвитку суспільства, народжується і утверджується сенс людського буття. “Це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини...” [7, с. 214].

Деякі відомі філософи, такі як Тейяр де Шарден, В. Вернадський, А. Швейцер, Р. Дж. Коллінгвуд були прихильниками існування загальнолюдської культури і вважали, що світова культура є системою духовних цінностей, які виробляються в надрах національних культур, але набуває загальнолюдського значення. Інші не менш відомі мислителі, зокрема О. Шпенглер, А. Тойнбі визнавали лише множинність культури, заперечуючи її єдність, історичну спадкоємність, загальнолюдський культурний зміст.

Ми вважаємо, що визнання існування світової культури сприяє формуванню гуманістичного світогляду, ціннісного ставлення до самого факту життя та існування людини. Методологія сучасної освіти визнає одним з головних принципів – принцип діалогу між різними поглядами на всіх рівнях людської комунікації, починаючи від діалогу “Я” і “Ти” і закінчуючи діалогом різних типів культур. Ми підтримуємо ідею “людини культури” – положення В. С. Біблера про те, що культура є форма одночасного буття і спілкування людей різних – минулих, сучасних і майбутніх – культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур [1, с. 289]. На нашу думку, культурологічний підхід відкриває для людства

певні оптимістичні перспективи розвитку в XXI столітті через діалогічність і досягнення взаєморозуміння між представниками різних типів культур. Виховання толерантності у процесі вивчення історії в межах культурологічного підходу орієнтоване на передачу молодому поколінню усієї різноманітності культурних цінностей, норм, зразків та форм діяльності, які існують в певному суспільстві. Таке виховання розвиває міжкультурні комунікації, формує почуття солідарності і взаєморозуміння, протистоїть дискримінації, націоналізму, расизму.

Таким чином, запропоновані підходи, на нашу думку, є найбільш ефективними для виховання толерантності в учнів, вони створюють науково-методологічний базис, який сприятиме усвідомленню і сутності толерантності, як інтегративної якості особистості вихованців. Антропологічний, особистісно-зорієнтований, особистісно-діяльнісний та культурологічний підходи дають змогу створити відповідну теорію виховання особистості школяра в певному (в даному випадку – толерантному) дусі, на базі якої вже можливо розробити необхідні конкретні методичні рекомендації для викладання шкільного курсу історії з метою виховання гуманістичного світогляду учнів та розвитку духовної толерантної особистості вихованців.

Використана література:

1. Библер В. С. На гранях логики культуры. – М. : Издательство политической литературы, 1997. – 440 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
4. Декларація принципів толерантності. Проголошена та підписана 16 листопада 1995 р. – Париж : ООН, 1996. – 16 с.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. – К., 2007. – 656 с.
6. Удод О. Історія повсякденності : проблеми методології та джерелознавства // Історія в школах України. – 2005. – № 4. – С. 40-45.
7. Український радянський енциклопедичний словник : у 3-х т. – К. : Головна редакція УРЕ, 1987. – Т. 2. – 736 с.

ГРИВА О. А., РЕМНЁВА А. Г. Теоретико-методологические подходы к воспитанию толерантности учащихся в процессе обучения истории.

В статье освещены теоретико-методологические подходы к воспитанию толерантности личности подростка в процессе обучения истории в общеобразовательных учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: воспитание, подход, толерантность, толерантная личность, изучение истории, подросток.

HRIVA O. A., REMNOVA A. H. Methodological and theoretical methods of teaching students' tolerance in process teaching of a history.

The article explains methodological and theoretical methods of teaching teenagers' tolerant personality in process teaching of a history in Ukrainian schools.

Key words: upbringing, method, tolerance, tolerant personality, teaching of a history, teenager.

Дмитроца О. С.
Львівський національний аграрний університет

РОЛЬ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті автор досліджує роль культури і цивілізації в історії розвитку суспільства. Розглянуті різні трактування культури і цивілізації, їх зіставлення, вплив на формування естетичної і моральної свідомості, формування національних рис – фундаменту духовного життя людини.

Ключові слова: людина, культура, цивілізація, природа, суспільство.

Людину виділяє з природи, а одночасно пов'язує її з нею праця. На відміну від тваринного світу, людина не пристосовується до природи, а, навпаки, пристосовує її до себе. Хоча людська діяльність не є по суті природним феноменом, все ж людина не протиставлена природі як такої, тому що природа виступає натуральним середовищем її перебування. У цьому сенсі людина співвідноситься із законами природи і розвивається в руслі їх прояву. Але в тому й полягає унікальність людини, що середовище її проживання не регулюється лише природними чинниками. Так би мовити, паралельним середовищем її перебування виступає соціально-культурне середовище. У зв'язку з тим, що людина являє собою соціально-біологічне утворення, то природа дозволяє їй існувати як біологічному виду. У свою чергу соціум робить, власне, особистістю. А завдяки культурному полю соціуму людина набуває рис, що формують її естетичну і моральну свідомість, політичні та правові погляди. Завдяки їй формуються національні риси. Також сфера культури забезпечує фундамент духовного життя людини.

Сьогодні поняття “культура” є чи не найуживанішим у сучасній мові. Водночас вживання цього поняття є настільки широким, що подекуди розмиваються його рамки та зміст. Говоримо про “культуру поведінки”, про “культурну людину”, “культурну націю” тощо. Можемо виділити види культури за формами суспільної свідомості і формами прояву – “політична